

УДК 340.1;340.132.8;347.9

УСКЛАДНЕННЯ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ: ПРОБЛЕМИ МЕТОДОЛОГІЇ, ДЕФЕКТИ ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ФОРМИ, БЕЗПЕКА

Ярослав МЕЛЬНИК,

кандидат юридичних наук,

докторант Інституту законодавства Верховної Ради України

АНОТАЦІЯ

У статті розглядаються питання, які стосуються методологічних проблем ідентифікації ознак та форм інституту ускладнень у цивільному процесі. Доводиться їх права природа, яка витікає з недосконалості та дефектності цивільної процесуальної форми, є виразом зовні як об'єктивного так і суб'єктивного характеру. Адже відстежується як деструктивна поведінка як несприятливий фактор, що впливає на ускладнення, так і слабкість (неповнота) нормативної регламентації судової процедури. Відмічається важливість функції судового контролю, адже такий сприяє виявленню та усуненню ускладнень у ході розгляду судом цивільної справи. Доводиться, що охоронні норми пронизані безпековою складовою частиною, як і те, що правове регулювання цивільних процесуальних правовідносин зумовлено ускладненнями, які потребують їх долання шляхом усунення конфліктів, колізій, прогалин тощо. Саме тут і проявляється безпекова функція правового регулювання. На підставі проаналізованих процесуальних норм робляться висновки про те, що інститут процесуальних ускладнень є недиференційованим, а тому пропонується поділяти (класифікувати) їх у широкому та вузькому розумінні.

Ключові слова: ускладнення цивільного процесу, методологія в праві, дефекти процесуальної форми, аномалії в праві, безпека, охоронна функція права, контрольна функція суду, судовий контроль.

COMPLICATIONS IN THE CIVIL PROCESS: PROBLEMS OF METHODOLOGY, DEFECTS OF PROCESSUAL FORM, SECURITY

Yaroslav MELNYK,

Candidate of Law Sciences,

Doctoral Student at the Institute of Legislation of the Verkhovna Rada of Ukraine

SYMMARY

The article deals with issues concerning the methodological problems of identifying the features and forms of the Institute of complications in the civil process. Their legal nature, which stems from the imperfection and defect of the civil procedural form, is an expression on the surface of both objective and subjective circumstances. It is monitored as destructive behavior as an adverse factor affecting complications, as well as the weakness (incompleteness) of the normative regulation of the judicial procedure. The importance of the judicial control function is noted, as it facilitates detection and elimination of complications during civil court trial. It is proved that security standards are permeated with a security component, as well as the fact that the legal regulation of civil procedural legal relationships is conditioned by complications that require them to be overcome by eliminating conflicts, conflicts, gaps, and so on. It is here that manifests itself without a peck function of legal regulation. Based on the analyzed procedural norms, conclusions are made that the institution of procedural complications is not differentiated, and therefore it is proposed to divide (classify) them in a broad and narrow sense.

Key words: complication of civil process, methodology in law, defects of procedural form, abnormalities in the law, security, protective function of law, control function of the court, judicial control.

Постановка проблеми. Ідея цивільної процесуальної форми полягає у виконанні функцій, покладених на цивільне судочинство саме так, аби забезпечити одночасну чіткість, послідовність та передбачуваність кожної судової процедури під час розгляду та вирішення судом цивільної справи.

Проте у відступ від традиційних сподівань на цивільну процесуальну процедуру в механізмі захисту цивільних прав часто проявляються ті обставини, які нівелюють її ефективність. На перший погляд, це може вказувати на прояв певних несприятливих факторів, прогалин, або ж – уразливих елементів самої цивільної процесуальної форми чи системи судочинства в цілому, причому з різних об'єктивних чи суб'єктивних причин.

Сутність розробленості проблеми. Із цього приводу в доктрині цивільного процесуального права деякими процесуальними школами цілком виправдано звертається увага на певних чинниках, які «ускладнюють» або «унеможливають розгляд цивільної справи». На цій підставі їх виділяють в окремий інститут, що дістав назву «інсти-

тут ускладнення в процесі судового розгляду цивільних справ». Розглядається переважно як стадійний інститут стадії судового розгляду (підручники за редакцією – М.Й. Штефана, Київ, 2001 р.; Ю.В. Білоусова, Хмельницький, 2006 р.; С.І. Чернооченко, Запоріжжя, 2005 р.; М.М. Ясинка, Суми, 2013 р., тощо) [25, с. 408; 22, с. 168; 24, с. 226–235; 23, с. 425–446]. В інших цивільних процесуальних школах (до прикладу, вітчизняних) такий інститут дістав іншу назву – «Закінчення провадження в справі без постановлення рішення» (С.В. Васильєв, Харків, 2008 р.). Тут «ускладнення» переносяться ніби на етап закінчення судом провадження в справі [2, с. 263]. Деякі ж взагалі його не розглядають, не зазначають про його наявність ані в першому, ані в другому випадку [3].

Натомість ідея цього інституту в обох зазначених позиціях так чи інакше стосується тих проблем, які пов'язані або з недосагненням мети цивільного судочинства, або ж тими обставинами, які унеможливають здійснення правосуддя в цивільній справі.

Аналізуючи цивільне процесуальне законодавство (ЦПК України в редакції 2017 р.) та вище окресленні доктринальні доробки, бачимо, що даний інститут (так би мовити «процесуальних ускладнень») дістає дещо глибшого значення. Адже його ідентифікація за суттю є можливою в різних процесуальних провадженнях, у взаємозв'язку з різними інститутами та стадіями цивільного судочинства, що й вказує на ширшу та багатограннішу проблему. Це може пояснюватись і проблемами «семантичного» навантаження та змісту, слабкістю встановлених «меж» інституту (адже за різними запропонованими вченими варіаціями він дедалі сягає різних сфер, і, як наслідок, не зрозуміло, де саме він починається та де закінчується), як і очевидним виникненням не на «стадії судового розгляду» і не «під час закінчення справи без ухвалення рішення». Усе це й говорить не про що інше, як про те, що допущена методологічна вивіреність системи доктрини цивільного процесуального права; сумнівним видається й повнота та виправданість стану цього інституту на доктринальному рівні, що як наслідок не може не відбитись на практичній його застосовності, а особливо на ефективності цивільного судочинства.

Тому метою даного дослідження виступає потреба визначення сфери та змісту інституту процесуальних ускладнень у системі цивільного процесу, ідентифікації та з'ясування процесуальних аномалій, класифікуючих факторів ускладнень та їх наслідків. Вирішення цих питань надасть можливість не тільки практично зорієнтуватись до повноти цивільної процесуальної форми, її дефектів, але й зрозуміти правову природу і сутність ускладнень у цивільному процесі, визначити їх пов'язаність із феноменом безпеки в праві.

Виклад основного матеріалу. Отож для початку вважасмо за необхідне з'ясувати семантичне та етимологічне значення терміну «ускладнення».

Так, семантичне значення слова «ускладнення» (**ускладнений**) походить від латинського – «*complicatus*» [8, с. 115]. У латинській мові воно скоріш додичне з терміном «*complicatu(m)*», який означає «путанное (туманное, темное)... (рос. – Я.М.)...» [4, с. 218].

В українському словнику «ускладнення» пояснюється як «дія за значенням ускладнити і стан за знач. ускладнитися...» [20, с. 489]; далі воно навіть співставляється як «зміна в будові слова, внаслідок якої від кореня відділяється його частина як суфікс, і тим самим воно стає складнішим за будовою...» [18]. Отже, поняття «ускладнення» охоплюється щонайменше трьома важливими складовими елементами: (а)дія; (б)стан, (в)зміна. Одночасно такі елементи можуть становити такий алгоритм розуміння, як «дія, яка призводить до зміни певного стану».

Терміни «ускладнення», «складність» можливо замінити російськомовними словами, такими як «сложность, трудности», адже вони фактично є їх синонімами. До прикладу, «сложности» тлумачиться як «то, что требует большого труда, усилий; затруднения, препятствия... (рос. – Я.М.)» [17]. Саме ж «препятствия» як «то, что мешает, препятствует движению... (рос. – Я.М.)» [14]. У латинській мові «*odex*» позначається як «помеха, препятствие, запор, дамба, вал...» [4, с. 685]. І знову ж таки, «сложность» та «складний» охоплюється латинським словом «*difficultas*», яке означає «затруднение, неудобство, трудность...; затруднительное положение, запутанные обстоятельства; .. недостаток, нехватка, нужда; капризность, своенравие, тяжелый характер... (рос. – Я.М.)» [4, с. 325].

Отож з огляду на вищезазначене слід наголосити на тому, що зміна того чи іншого стану викликається в силу певних негативних факторів, що спричиняють ускладнення, вимощують бар'єри, спричиняють тяжкий характер або

ж заблокують певний рух. До того ж, з огляду на етимологічне, семантичне та смислове навантаження поняття «ускладнення» ми можемо віднайти певну схожість його з таким станом, як процес, процедура, а по суті навіть співвіднести предметно до обставин, які є характерними у своїх проявленнях у цивільному судочинстві, цивільній процесуальній формі. Зміст характерних для «ускладнення» явищ може навіть пояснювати правову природу «зловживання правом», «колізій у праві», «аномалії в праві», «дефектів у праві», «протиправної поведінки» тощо. Це вказує щонайменше на очевидний зв'язок проявлення конфліктного права в цивільному судочинстві. Показовим є і те, що предметно до цивільного судочинства «*odex*», «*difficultas*», «*complicatus*» окреслюють єдину спільну суть, а власне стан цивільної процесуальної системи, форми що виражається в певній об'єктивній чи суб'єктивній неспроможності своєчасно та ефективно розглянути цивільну справу.

М.А. Придворов та В.В. Трофімов, переймаючись дослідженням правоутворення в соціально-правовому житті, приходять до висновку в тому, що саме по собі конфліктне право можливо виділяти як систему зумовлених конфліктними відносинами в соціумі юридичних норм, які містять юридичні засоби, що спрямовані на регулювання (впорядкування) конфліктних відносин між індивідами та організаціями, а також між ними та правовими приписами, якими й визначається міра дозволеної та правомірної поведінки соціальних суб'єктів у суспільстві. Де самі *негативні юридичні засоби* – це інструменти, функцією яких є обмеження (якраз саме – через *тримування, додання та усунення*) неправомірної активності взаємодіючих суб'єктів, які детермінують підвищену конфліктність відносин у соціальних системах (заборони, превенції, приписи, негативні санкції, ретроспективна юридична відповідальність) [15, с. 267].

Звідси стає очевидним, що в процесі правоутворення «ускладнення» так чи інакше слід пов'язувати з природою «конфліктного права» в силу того, що такі можуть співставлятися з процесом потреби впливу на той чи інший конфлікт, його додання та «забезпечення правопорядку». Адже «ускладнення» по своїй суті якраз і націлені (проявляють) на певний вплив тих чи інших *негативних факторів* на правопорядок як такий; вони ніби ідентифікують вплив на нормальний, передбачений цивільним процесуальним законом розгляд і вирішення цивільної справи. Тому ускладнення ніби здатні вказати та проявити ті аспекти, в яких відсутні нормальні передумови до визначеного процесу (процедури) розгляду цивільної справи, в яких наявні прогалини, «пустоти», та те, що може спонукати в кінцевому результаті правозастосування до аналогії, до «рефлексу» вироблення судової практики тощо. Відтак генетично такі процеси вказують на проявлення «конфліктного права».

Співставляючи доктринальні позиції деяких вчених-процесуалістів у сфері інституту процесуальних ускладнень у цивільному процесі, не важко помітити й певну методологічну неточність.

Так, аналізуючи позицію деяких вчених у тому, що інститут процесуальних ускладнень у цивільному судочинстві слід розглядати як інститут «Закінчення провадження в справі без постановлення рішення» (С.В. Ваильсв, Харків, 2008р.), стає очевидним, що за такого підходу спостерігається дещо звужене бачення сенсу проблеми «ускладнень» у цивільному судочинстві. Зокрема, за таких обставин проблема «ускладнення» переноситься ніби на етап закінчення судом провадження в справі та не стосується (не охоплюється) інших стадій, проваджень тощо [2, с. 262–264]. Інші дослідники також дотримуються подібного підходу. Адже також фокусують увагу на етапі «закінченні судового розгляду без ухвалення судового рішення». Причому

додатково пов'язують цей стан із «неможливістю або недоцільністю подальшого розгляду справи по суті» (підручник за редакцією В.В. Комарова, В.А. Бігуна, В.В. Баранкової, Харків, 2011 р.). Унаслідок цього справа ніби закінчується в суді без винесення судового рішення шляхом закриття або залишення без розгляду (хоча такий інститут розглядається також у стадії «судового розгляду цивільної справи») [7, с. 611]. Проте тут, на нашу думку, виникають щонайменше такі питання: хіба в цивільному судочинстві не діє принцип обов'язковості судових рішень? Чи такий не стосується закінчення справи в, так би мовити, «без ухвалення рішення»? Наступне: рішення суду виносяться тільки на стадії судового розгляду? Яка форма судових рішень має бути на увазі (ухвала, постанова, судовий наказ, рішення)? Зрештою, чи дійсно є наявними питання «недоцільності судового переслідування», які не стосуються «закінчення справи без ухвалення рішення», і чи тут наявні «ускладнення»? Відповідь скоріш є риторичною.

У підручнику із цивільного процесу за редакцією М.Й. Штефана (2001 р.) зазначається, що ускладнення можуть виникати в судовому розгляді цивільних справ та мати суб'єктивне та об'єктивне проходження і стосуватися (а) *перешкод розгляду справи* та (б) *неможливості постановлення судового рішення* [25, с. 408].

В інших підручниках деталізується інститут процесуальних ускладнень, наводяться *форми ускладнення*, які постають у вигляді *перерви в судовому засіданні, відкладенні розгляду справи, зупиненні провадження в справі*. Причому дані форми підкріплюються певними *ознаками відмінності: підставами, строками, перебігами процесуальних строків, правовими наслідками* [22, с. 168]. Це заслуговує на увагу в силу деталізації правової природи ускладнень. Натомість і даний підхід не позбавлений методологічних вад ідентифікації.

Так, з огляду на вищезазначені доктринальні підходи до категорії «ускладнення» можливо вказати на те, що, дійсно, в науково-навчальній літературі пов'язують їх із такими інститутами, як: «*закриття провадження в справі*», «*залишення заяви без розгляду*», «*зупинення провадження в справі*».

Аналізуючи норми ЦПК України в редакції 2017 р., можливо виділити і ті норми, які засновані на схожих ідеях щодо долання судом різного роду ускладнень під час розгляду і вирішення цивільної справи на різних стадіях, за різних обставин та етапів, проваджені; відстежити схожість, фактичну однотипність ознак (підстав, строків, їх перебіг; процесуально-правові наслідки для розгляду цивільної справи); як і відстежити те, що вони стосуються дещо ширших меж. Адже та чи інша норма цивільного процесуального права також виявляється націленою на: (а) *правове регулювання ускладнень*; (б) *усунення ускладнень*; (в) *доланні колізій, конфліктів та несприятливих для цивільної процесуальної форми наслідків*. Вказується при цьому ніби на більш ширшу межу та форму інституту ускладнень у цивільному процесі.

Щодо теоретичної характеристики суті норми цивільного процесуального права доречно відмітити, що в процесуальній науці вони пояснюються тим, що: (1) *установлюються тільки державою й у вигляді закону*; (2) *регулюють правові дії і відносини у сфері правосуддя*; (3) *мають мету сприяти своєчасному, законному й обґрунтованому відправленню правосуддя*; (4) *забезпечені можливістю державного примусу, який співставляється з іншими засобами впливу* [5, с. 19–20]. *Особливістю цивільних процесуальних норм є те, що рівень їхньої правової обов'язковості завжди різний: адже вони можуть бути обов'язковими не для всіх суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин, а лише для якої-небудь однієї групи учасників*

[5, с. 19–20]. С.І. Чернооченко відмічає, що норми визначають завдання цивільного судочинства, закріплюють принципи, визначають коло осіб, які беруть участь у справі [24, с. 28] тощо.

У теорії права виділяють також і охоронні норми, які, очевидно, повинні мати своє місце і в цивільному процесі. Зокрема, як відмічається, охоронні норми насамперед встановлюють вид і міру відповідальності за порушення прав і за невиконання обов'язків [13, с. 126]. В охоронній нормі описується факт, який зумовлює її дію. Між фактом і дією, як відмічає В.С. Ковальський, існує певний зв'язок. До прикладу, на думку вченого, в охоронній нормі відображається те, що для правової реальності має бути небажаним, але що є доволі цікавим. Вчений також додає, що ці норми є ніби «нормами-загрозами». Проте не пояснює суть сфери «загрози», не поєднує його її конфліктом тощо.

У факті ж, як відмічає В.С. Ковальський, відображається те, що є насамперед дійсним. У зв'язку із цим (поєднанням норми та факту, реальності та бажаності – Я.М.) вчений віднаходить тут певну суперечливість, але, не вдаючись у пояснення та дискусію, залишається все ж таки прихильним у тому, що вона (охоронна норма – Я.М.) повинна протидіяти хаосу, дезінтегративним процесам, занепаду правового порядку та нести в собі інформацію про належне. Зрештою, інститут охоронного права вченим уявляється як нормальні і належні в правовому житті системні утворення, якими є доступне правосуддя, своєчасне виконання судових рішень, захищеність [6, с. 302].

За своєю суттю, на нашу думку, «суперечливість», яка виділена вченим, є цілком виправданою, пояснюваною та очевидною в силу того, що якраз тут, під час дослідження охоронних норм, має місце проявлення іншого правового феномену, іншої правової матерії, ідеї права, його граней та властивостей. На нашу думку, йдеться про «безпековий сегмент» правосфери.

До прикладу, 21.06.2018 р. Верховною Радою України було прийнято новий Закон України «Про національну безпеку» (Законопроект про національну безпеку від 21.06.2018 р.), в якому відмічається, що відповідно до ст. 9 на суди *покладається функція контролю за виконанням рішень суду як складової частини забезпечення національної безпеки* (ст. 1 Законопроекту прийнятого у другому читанні) [16] тощо. С.В. Васильєв відмічає, що функція контролю своїм призначенням має здійснення конституційного і судового контролю за законністю та обґрунтованістю рішень і дій державних органів і посадових осіб [2, с. 8]. До того ж, функцію судової влади пов'язують із розглядом правових конфліктів [2, с. 7]. О.С. Ткачук (у межах докторської дисертації, 2016 р.) виділяє п'ять функцій судової влади, а саме: правосуддя, установчу, забезпечувальну, судового контролю, єдності судової практики...» [19, с. 7]. Судовий контроль нами виділяється як елемент стадії виконання цивільних процесуальних обов'язків (Мельник Я., автореферат канд. дисертації, 2013 р.) [9, с. 4].

Із вищевикладеного постає наявною функціональна спрямованість цивільного судочинства завдяки дії норм із «контролю», «забезпечуваності» та «безпеки». Щодо останньої, то під час детального аналізу джерел цивільного процесуального права нами відстежився значний нормативно-правовий масив норм, які регламентують та задіюють «право на безпеку», «процесуальну безпеку» як право четвертого покоління в цивільному судочинстві. Відтак наведене вказує на не нашу інше, як на замкаючий недоотриманий «пазл» (фактор, сегмент) у «методологічній прогалині» охоронної функції права. Він постає як один із не проявлених сторін права.

До того ж, як відмічається в теорії права, охоронна функція права полягає в тому, що право захищає соціальні

цінності, блага, суспільні відносини шляхом встановлення заборон, обмежень і покарань за порушення заборон [13, с. 99]. Зміст охоронної функції права, на думку В.С. Ковальського, дістає вияв у всьому юрисдикційному процесі, в усіх його складових частинах, які мають не тільки правовстановлюючий та правозабезпечувальний характер, а й стосуються матеріального права, правопримувальних та правовідновлювальних компонентів, тобто стосується і процесуального права [6, с. 303].

Отже, безпековий сегмент, як і охоронний, присутній у цивільному судочинстві, оскільки виступає в тісному взаємозв'язку із цивільною процесуальною формою в контексті «ускладнень», і задля її стабілізації повинен справляти безпосередній вплив на інститут ускладнень у цивільному процесі, проявляти самі ускладнення. Також «охоронна» та «безпекова функція» права доволі подібні та змістом, проте не однакою, адже перша включає іншу.

Таким чином, екскурс у теоретичні доробки суті норм процесуального права та з'ясування охоронних функцій права, ідей безпеки вводить нас до того, що норми цивільного процесуального права насамперед переслідують мету своєчасності відправлення правосуддя, забезпечуються примусом та іншими заходами впливу задля досягнення завдань цивільного судочинства, не порушуючи при цьому процесуальні основи (принципи) цивільного судочинства; покликані усувати ускладнення, що виникають у ході розгляду цивільної справи. Власне – аби зберегти архітектоніку системи цивільного процесу, процесуальну форму як гарантію законодавця на безперешкодний та послідовний захист цивільних прав, розгляд і вирішення цивільної справи.

Але виходячи зі змісту норм «процесуальних ускладнень», нам вдається вказати і на іншу особливість цивільних процесуальних норм, норм, які визначають процесуальні права та обов'язки, процесуальні повноваження. Норм, які пов'язані з іншим навантаженням, які спрямовані на розвантаження цивільної процесуальної форми від негативних чинників, від «блокування» процесу розгляду цивільної справи, а власне – усунення ускладнень. Такі норми й повинні формувати окремий процесуальний інститут.

Слід дослухатись до позиції В.С. Ковальського в тому, що формування правових понять охоронної функції права за суттю не відрізняється від процедури формування таких понять в інших галузях наукового знання. А тому суть методологічних процедур полягає у встановленні, набутті та формалізації знань про ознаки, що характеризують це явище як типове, системне або випадкове [6, с. 105]. Також необхідно бути солідарним із вченим і в тому, що однією з найважливіших рис правосуддя, як і правової держави, є визнання принципів законності та верховенства права, а особливо правової безпеки особи [6, с. 181].

За таких обставин, на перший погляд, для надання характеристики тим чи іншим цивільним процесуальним нормам є очевидним характеризувати їх за певними елементами, що здатні виокремлювати їх особливу мету, зумовлену процесуальною поведінкою суду на «долання» ускладнень та різного роду процесуальної діяльності суду, що не пов'язана із здійсненням судочинства зі постановлення рішень, окреслених завданнями цивільного судочинства, або ж, у вужчому сенсі, – недосягнення стадії, в якій би суд дав відповідь по відношенню до змісту пред'явленого позову як вимоги особи перед судом, яка ініціювала порушення цивільної справи, що окреслила головну роботу суду тощо. По суті, такі елементи означатимуть не що інше, як ознаку, яка і характеризуватиме інститут «ускладнень».

Отож ознаки повинні вказувати на пені «складності», на «незручності», і до того ж, бути тісно пов'язаним із процесуальним інструментарієм («строками», «стадіями»,

«провадженнями», «рішеннями», «наслідками»). Показовим для пояснення може стати приклад щодо того, що таке ускладнення викликано спливом процесуального строку на реалізацію тієї чи іншої процесуальної дії. Як наслідок – учасник процесу позбавлений можливості реалізувати процесуальне право чи обов'язок, адже останні завжди пронизані строковістю; неможливо перейти від однієї стадії до іншої; неможливо виявити місце проживання для вручення судової повістки; неможливість набрання рішенням суду законної сили; неможливість проведення судового засідання у зв'язку з масовістю (групою) учасників справи; неможливість доручення доказів або їх численність тощо.

Варто звернути увагу і на наслідки від «ускладнень». Так, нами відстоюється ідея, що наслідки завжди знаходяться в причинному зв'язку з невиконанням цивільного процесуального обов'язку. У той же час вони (наслідки недотримання реалізації обов'язків учасниками цивільного процесу) можуть бути як негативними, так і умовно позитивними. Негативні наслідки полягають в ускладненні розгляду цивільної справи як для суду, так і для учасників цивільного процесу. Умовно позитивні наслідки недотримання реалізації процесуальних обов'язків не спрочиняють ускладнень для суду та, навпаки, сприяють пришвидшенню розгляду справи. Так, у зв'язку з неподанням доказів однією стороною суд вирішує справу за наявними в справі доказами тощо [9, с. 11–12]. Але всі вони проявляють усвідомлений за невиконанням один інститут – інститут ускладнень у цивільному процесі.

У той же час, досліджуючи інститут ускладнень у цивільному процесі в контексті форм ускладнень та ознак їх відмінностей, характеру (охоронного, безпекового), а також поряд із наслідками, вважаємо, що було б методологічно вірним вказати і на ще одну, додаткову грань цього правового стану, який дістає назву «прогалин у праві». С.С. Алексєєв відмічає, що прогалини в праві полягають у неповноті діючого законодавства, яка виражається у відсутності конкретного правового припису по відношенню до фактичних обставин, що знаходяться у сфері правового регулювання. Прогалини в праві являють собою дефекти у виразі державної волі, її оформленні, в новому чи то недостатньому використанні засобів юридичної техніки, в матерії права [1, с. 641, 642]. Отож неповнота нормативного припису цивільної процесуальної норми (її часткову прогалину) може слугувати саме тим фактором, який буде зумовлювати появу ускладнень у сфері правового регулювання цивільних процесуальних правовідносин. *До прикладу*, п. 4 ч. 3 ст. 274 ЦПК України визначено, що у вирішенні питання про розгляд справи в порядку спрощеного провадження або загального позовного провадження суд враховує категорію та складність справи. Проте ні категорії справи, ні питання, які б визначали «складність» справи, законом не визначені. Такі обставини фактично нівелюють принцип правової визначеності, процесуальну форму та законний спосіб відправлення цивільного судочинства в силу неможливості віддання переваги тому чи іншому критерію, який би передбачив чітку поведінку суду, учасників справи тощо.

Проте питання прогалин у контексті інституту ускладнень скоріш пояснює одну з граней правоутворення (правоформування) ускладнення з об'єктивної точки зору. Важливим є й наступний етап – процес заповнення прогалин. С.С. Алексєєв відмічає, що їх заповнення є певною формою (методом) застосування діючого права, при якому юридична справа вирішується у відповідності до волі законодавця, яка не є наявною, але виражена в конкретних юридичних приписах. Тобто стає наявною можливість конкретизувати юридичний регламент у відповідності до фактичних обставин [1, с. 648].

Невиконання процесуального обов'язку як порушення норми права слід розглядати як процесуальне правопорушення, яке полягає в недотриманні реалізації цивільних процесуальних обов'язків учасниками цивільного процесу [9, с. 11–12].

Отже, слід детальніше звернути увагу на чинники, які матимуть процесуально-правове значення для інституту ускладнень у цивільному процесі.

Зокрема, елементи «ускладнень» чи «недоцільності розгляду справи» доцільно розглядати ширше, виходячи із: «неможливості розгляду судом цивільної справи», «відсутності процесуального механізму розгляду справи», «відсутності ефективного способу захисту прав», «неповноти норми процесуального права», «несприяння механізму розгляду справи досягненням мети цивільного судочинства» тощо. **До прикладу:** (1) **неможливості розгляду судом цивільної справи із суб'єктивних причин:** може стосуватиметься неявки в судові засідання учасника справи (ст. 223 ЦПК України), в результаті чого суд зобов'язаний проводити додаткові процесуальні дії з відкладення розгляду справи (ч. 2, 3). Ускладнення посилюються в тому випадку дії даної норми, коли в цивільній справі наявна процесуальна співучасть (активна, пасивна, змішана – ст.ст. 50, 188 ЦПК України), в силу групового позову тощо. Адже тут очевидні елементи ускладнення: перебіг процесуальних строків, відсутність можливості оптимізувати процесуальну форму тощо, які проявляються в таких наслідках: у неможливості розглянути справу у встановлений строк, перейти від стадії до стадії, тощо; (2) **неможливості розгляду судом цивільної справи з об'єктивних причин:** відсутності процесуального механізму розгляду справи – у випадку, якщо суд доходить висновку, що закон чи інший правовий акт суперечить Конституції України (ч. 6 ст. 10 ЦПК України); (3) **відсутності ефективного способу захисту прав** – у випадку застосування заходів процесуального примусу, а зокрема видалення із зали судового засідання сторін у справі (ст.145 ЦПК України). Елементом ускладнення є відсутність можливості забезпечити змагальний процес, реалізувати принцип безпосередності, диспозитивності тощо. Наслідками такого застосування процесуальних заходів примусу є неможливість постановити законне і обґрунтоване рішення (ст. 263 ЦПК України); накладення штрафу як засіб процесуального примусу (ст. 148 ЦПК України) – адже, **до прикладу**, виходячи із п.1 ч. 1 цієї статті, невиконання процесуальних обов'язків може мати різні та одночасні наслідки, в той же час не визначено їх перелік (є цивільні процесуальні обов'язки диспозитивні – тож як бути у такому разі?); строки виконання, повторність невиконання, повторність чинення «зловживання, об'єктивної протиправності, протиправності поведінки», тощо; – за обставин, коли у випадку, якщо закон або договір не визначають ефективного способу захисту порушеного, невизнаного або оспорюваного права, свободи чи інтересу особи, яка звертається до суду, суд відповідно до викладеної в позовній заяві вимоги такої особи може визначити у своєму рішенні такий спосіб захисту, який не суперечить закону (ч. 2 ст. 5 ЦПК України). Однак як бути, коли в процесі розгляду справи виявилось порушення ст.6 ЦПК України одним із учасників справи у відношенні до способу захисту судом такого права, свободи чи інтереса? Отже, наявні ускладнення, які спонукають суд до здійснення додаткових процесуальних заходів, які можуть мати неефективні наслідки; (4) **неповноти норми процесуального права** – ст. 16 ЦПК України визначено, що сторони вживають заходів для досудового врегулювання спору за домовленістю між собою або у випадку, коли такі заходи є обов'язковими (ч. 1). Акцентується увага на обов'язку поновити права особами, які їх порушили, не чекаючи на пред'явлення

претензій та позову (ч. 2). Неповнота, яка ускладнює провадження в цивільній справі, полягає в тому, що не вдається віднайти в процесуальному законодавстві «форму» пред'явлення претензій, її зміст, порядок надіслання, час, після якого виникає право на пред'явлення позову, тощо. Адже в даному випадку йдеться про обов'язок, тож якому учаснику справи та з яким процесуальним статусом він належить (позивачу, відповідачу, третій особі, групі осіб, позивачу-відповідачу, відповідачу-позивачу)?; (5) **несприяння механізму розгляду справи досягненням мети цивільного судочинства** – ст. 251 ЦПК України закріплено обов'язок суду зупинити провадження в справі. Норма стосується інституту «ускладнення» в цивільному судочинстві, на першій погляд, у класичному розумінні. Проте ускладнення з підстави неповноти норми тут проявляється в тому, що п. 6 ч. 1 цієї статті законодавцем вжито термін «об'єктивна неможливість» розгляду справи до вирішення в порядку конституційного провадження, цивільного, господарського чи кримінального судочинства і т.д. А далі суду забороняється послатись на об'єктивну неможливість розгляду справи у випадку, коли зібрані докази дозволяють встановити та оцінити обставини (факти), які є предметом судового розгляду. Такі обставини викликають сумнів в об'єктивності та законності рішень суду, з іншого боку – має місце відсутність правової визначеності, а вслід за цим спричинення системних ускладнень, їх посилення.. ; (6) **неможливості виконання рішення суду** – в силу провадження з постановлення додаткового рішення суду (ст. 270 ЦПК України), виникнення проблем із потребою роз'яснення рішення суду або його неналежного роз'яснення (ст. 271 ЦПК України), неможливості повного виконання рішення суду; неможливості здійснення інституту екзекватури в силу тих чи інших обставин (ч. 2 ст. 468 ЦПК України) тощо.

Зрештою, з огляду на доповнений перелік слід задатись питанням: чи може суд розглянути справу в зазначених випадках? Чи може досягнути мети цивільного судочинства або ж виконання його завдань? Звісно, ні. Це вказує не на що інше, як на наслідки. Отже, **наслідки** від процесуальних ускладнень **у широкому розумінні** стосуються: (а) неможливості досягнути мети цивільного судочинства; (б) неможливості виконання завдань цивільного судочинства; (в) неможливості виконання функцій цивільного судочинства, (г) неможливості встановлення судового контролю над процесуально-правовою ситуацією; (д) неможливістю забезпечити безпеку цивільного судочинства, (ж) неможливістю забезпечити ефективність цивільного судочинства тощо.

У **вузькому сенсі** наслідки стосуються: (а) неможливості реалізації цивільних процесуальних прав та обов'язків учасниками справи; (б) неможливості реалізувати процесуальний інститут.

У той же час з огляду на ті чи інші процесуально-правові ситуації вищезазначені норми вказують на те, що можуть бути застосовними фактично на різних стадіях цивільного процесу, причому з певними особливостями. Це й дає підстави прийти до попереднього висновку в тому, що інститут «ускладнень» у цивільному процесі не відноситься суто до стадії судового розгляду, а тому не є суто системним елементом особливості частини цивільного процесуального права, а скоріш – до загальної. Також він охоплюється широким змістом, в основі якого лежать ідея та норми про «перепони», про їх «долання», як і те, що він є застосовним до широкого загалу та чи не всіх стадій і проваджень цивільного процесу. Це пояснює першу методологічну проблему доктрини цивільного процесуального права, її неповноту та суттєву прогалину. Також інститут процесуальних ускладнень є ширшим за тим змістом (від того, в якому стані він існував до прийняття нового ЦПК

України в редакції 2017 р.), яким його описували в цивільній процесуальній доктрині досі, враховуючи стадійність, етапність, навантаження та завдання тощо.

Самі ж критерії «недоцільності розгляду справи» та «закінчення справи без постановлення рішення суду» є скоріш *ознаками* самостійного комплексного інституту процесуальних ускладнень, які становлять типізацію класифікуючі факторів видів процесуальних ускладнень. Тому самі процесуальні ускладнення слід розглядати значно ширше, що викликано багатогранним змістом та напрямками.

З огляду на зазначене можливо помітити, що об'єкт «ускладнення» переноситься до обставин, що пов'язані з такою властивістю цивільної процесуальної форми, яка характеризується наче «процесуальною неможливістю»; властивістю слабкості і механізму правового регулювання та цивільної процесуальної системи забезпечити функції цивільного судочинства, як і неспроможності процесуальної форми бути послідовним та передбачуваним.

Очевидно, цьому не стільки передують, як наявні процесуальні «бар'єри», «блоки» тощо, які містяться в самих нормах, провадження та стадіях, власне – судових процедурах.

За таких обставин процесуальний механізм не є досяжним щодо забезпечення ефективності, процесуальна форма ніби нівелюється в процесуальний (передбачений законом) спосіб. По суті, аналізуючи цивільний процесуальний закон, ми можемо вказати на наявність дії певної «сітки процесуальних негативних фільтрів», що в законний процесуальний спосіб здатні «блокувати» процедуру розгляду судом справи чи її вирішення, як і досягнення мети судочинства – ефективного захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держав (ст. 2 ЦПК України).

Висновки. Таким чином, на підставі викладеного слід прийти до висновків у тому, що: інститут ускладнення розгляду справи завжди пов'язаний із доказами, засобами доказування, з преюдиційними фактами; з процесуальною формою та ефективністю, своєчасністю захисту цивільного права та інтересу; зупинення провадження в справі, оголошення перерви, відкладення розгляду є зовнішнім виразом та наслідком наявності об'єктивних та суб'єктивних критеріїв, факторів неможливості долання процесуальною формою певних прогалів, неточностей, колізій. З іншого боку, він вказує саме на процесуальну потребу, в якій механізм правового регулювання повинен отримати іншу модель; він є обов'язком суду, що зводиться до потреб долання питань «підвищеної пильності», «особливої обережності» (застережливості); ускладнення є такими, які пов'язані з процесуальними правопорушеннями, зловживаннями правом, об'єктивною протиправною поведінкою, і такими, які не пов'язані з процесуальними правопорушеннями в силу наявності законодавчих прогалів. Останні ж настають у зв'язку з правомірною поведінкою учасників процесу; ускладнення спричиняють процесуально-правові наслідки для цивільної процесуальної форми.

На законодавчому рівні необхідно передбачити відповідні процесуальні норми, які б регламентували інститут цивільних процесуальних ускладнень, які пов'язані з розглядом цивільної справи. Їхня мета – визначити характер небезпек, уразливих елементів, станів та надати повноваження суду діяти особливим чином в екстремальних ситуаціях, задіяти особливий режим цивільного процесу – режим безпеки. Це надасть можливість, яка регламентується законом, (а) диференціювати, конкретизувати, визначити рівень складності справи, складності процесуального конфлікту, як і вдосконалити процесуальну форму; (б) віднайти логіку та взаємозв'язок між «конфліктом», «складністю справи», «ускладнення розгляду справи», «зловживання правом»; (в) надати можливість суду.

Норма процесуального права стає узагальненим правилом поведінки, по суті – принципом, основою, керівною ідеєю, яка і забезпечує відводи, заходи процесуального примусу, зупинення провадження в цивільній справі, залишення позову без руху, недовиконання рішення суду у зв'язку з неможливістю його виконання, неможливістю проведення судового засідання тощо.

Введення в дію такої норми повинна не тільки стати поясненням того, як не повинен діяти суд, але й надавати відповідь та встановлювати взаємозв'язок із тим, «чому саме так діяв суд, чому він не діяв у відповідний спосіб». Це і буде не стільки критерієм виправдання поведінки суду, скільки відновленням довіри до правосуддя; встановить зв'язок із іншими інститутами, що є так важливим для процесуальної форми, реалізації прав та обов'язків; вона відобразить інструмент як засіб реалізації прав та обов'язків. Вона визначає та доповнює функцію судової влади – функцію контролю. Це і є відображенням суті ідеї безпечного режиму в цивільному судочинстві.

Список використаної літератури:

1. Алексеев С.С. Собрание сочинений. В 10 т. [+Справоч. том]. Том 3. Проблемы теории права. Курс лекций. М., Статут. 2010. 781 с.
2. Васильев С.В. Цивільний процес: навчальний посібник. Х.: ТОВ «Одіссей». 2008. 480 с.
3. Варуха Г.В. Цивільне процесуальне право України: посіб. для підгот. до іспитів. К.: Вид. ПАЛИВОДА А.В., 2009. 132 с.
4. Дворецкий И.Х. Латинско-русский словарь. Около 50 000 слов. Изд. 2-е. переработ. и доп. М.: «Русский язык», 1976. 1096 с.
5. Калмацкий В.С., Медведев, Ю.В. Гражданское процессуальное право: учебное пособие. Уфа: РИО БашГУ, 2003. 308 с.
6. Ковальський В.С. Охорона функція права: монографія. К.: Юрінком Інтер. 2010. 336 с.
7. Курс цивільного процесу: підручник / В.В. Комаров. В.А. Бігун, В.В. Баранкова та ін.; за ред. В.В. Комарова. Х.: Право, 2011. 1352 с.
8. Латинсько-український і українсько-латинський словник ветеринарно-медичних термінів: навчальне видання / уклад. О.Ю. Балалаєва, Н.В. Галичина.: Видавничий центр НАУ. Київ. 2004. 161 с.
9. Мельник Я.Я. Обов'язки учасників цивільного процесу [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03; Нац. акад. прав. наук України, НДІ приват. права і підприємництва. К., 2013. 20 с.
10. Мельник Я. Детермінація факторів процесуальних ускладнень, загроз та конфліктів у цивільному судочинстві як верифікація феномену процесуальної безпеки. Вісник кримінального судочинства. № 3. 2016. С. 120–132.
11. Мельник Я. Дефініційні особливості нормативного закріплення феномену категорії «безпеки» в джерелах (формах) цивільного процесуального права // Електронне наукове фахове видання «Юридичний науковий електронний журнал». № 1. 2016. URL: http://lsej.org.ua/1_2016/9.pdf.
12. Мельник Я.Я. Деякі проблемні питання забезпечення безпеки цивільного судочинства при реалізації судом повноважень на звернення до КС України // Сектор безпеки України: актуальні питання науки та практики (18 травня 2018 року. Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, м. Харків). Збірник наукових праць за матеріалами IV Міжнародної науково-практичної конференції. Серія «Сектор безпеки України». Вип. 25 / Редкол. Ю.П. Битяк, А.П. Гетьман, Ю.В. Мех та ін. «Точка». 2018. С. 27–30.
13. Оборотов Ю.М., Керестовська Н.М., Крижанівський А.Ф., Матвеева Л.Г. Теорія держави і права. Державний іспит. Харків: Одіссей. 2010. 256 с.

14. Препятствие – ... значення слова. URL: <https://ru.wiktionary.org/wiki/%D0%BF%D1%80%D0%B5%D0%BF%D1%8F%D1%82%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%B8%D0%B5>.

15. Придворов Н.А., Трофимов В.В. Правообразование и правообразующие факторы в праве: монография. М.: Норма: ИНФРА-М, 2012. 400 с.

16. Проект Закона про національну безпеку України: Верховна Рада України; 27.06.2018 р. Закон направлено на підпис Президенту. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=63531.

17. Сложность – ... Значение слова сложность. URL: <https://www.efremova.info/word/slozhnost.html#.W0ICVDI9hdg>.

18. Сучасна українська літературна мова. URL: http://pidruchniki.com/68662/dokumentoznavstvo/sproschennya_uskladnennya_pererozklad_osnov.

19. Ткачук О.С. Реалізація судової влади у цивільному судочинстві України: структурно-функціональний аспект: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. 12.00.03; Харків. нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна. Харків, 2016. 38 с.

20. Ускладнення – це ... Значення слова. URL: Словник української мови: в 11 томах. Том 10, 1979. С. 489. URL: <http://sum.in.ua/s/uskladnennja>.

21. Цивільний процесуальний кодекс України: Верховна Рада України; Кодекс України, Кодекс, Закон в редакції від

24.02.2018 р. № 1618-15. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>.

22. Цивільний процес: навчальн. посіб. / А.В. Андрушко, Ю.В. Білоусов, Р.О. Стефанчук, О.І. Угриновська та ін. За ред. Ю.В. Білоусова. К.: Прецедент, 2006. 293 с.

23. Цивільний процес України: Підручник для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.; [за загальною ред. д.ю.н., доцента Ясинка М.М]. Суми: Видавництво «МакДен». 2013. 808 с.

24. Чернооченко С.І. Цивільний процес: Вид 2-ге, перероб. та доп.: Навчальний посібник. К.: Центр навчальної літератури, 2005. 472 с.

25. Штефан М.Й. Цивільний процес: Підручник для судд. юрид. спеціальностей вищих навчальних закладів освіти. Вид. 2-ге, перероб. та доп. К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2001. 696 с.

ІНФОРМАЦІЯ ПРО АВТОРА

Мельник Ярослав Ярославович – кандидат юридичних наук, докторант Інституту законодавства Верховної Ради України

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Melnyk Yaroslav Yaroslavovych – Candidate of Law Sciences, Doctoral Student at the Institute of Legislation of the Verkhovna Rada of Ukraine

jaroslav_melnyk_@ukr.net